

Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve

The Theoretical Framework of the Young Turks Movement

Cenk Reyhan*

Özet

İncelememizde, Osmanlı-Türk devrim sürecine dair kavramsal bir çerçeve oluşturmayı amaçladık. Jön Türklerin 1908 öncesi ideolojik tartışmalarını-taleplerini ve bunların Osmanlı siyasal yapısındaki dönüştürücülüğünün sınırlarını belirlemeye çalıştık. İhtiyatlı bir yaklaşımla, sonu devrime çıksın ya da çıkmasın, Jön Türk hareketini bir "devrimci süreç" olarak nitelendirdik ve bu "özel devrimci süreç"ın ideolojik öğelerini tahlil ettik.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Jön Türkler, II. Meşrutiyet, Devrim, 1908 Jön Türk Devrimi, 1876 Anayasası.

Abstract

The objective of this study is to produce a theoretical framework of the Ottoman-Turkish process of revolution. This was tried to be accomplished by studying on the ideological debates and demands of the Young Turks before 1908 and determining the limits of the movement in the transformation of the Ottoman political structure. With a provident approach, the Young Turks movement described as a "revolutionary process" even if it ended up with a revolution or not and the ideological properties of it had been analysed.

Key Words: The Otoman Empire, The Young Turks, II. Constitutional Monarchy, Revolution, The Young Turks of 1908, The Constitution of 1876.

Giriş

Türk tarih literatüründe teoriye karşı genel bir ilgisizlik vardır. Bir konu üzerine kavramsal çerçeve oluşturmak ve olayların akışını buna göre çözümlemek elbette ki riskli bir girişimdir ve fakat tarihsel olguların analiz edilmesinde, bu riske girmeden tarihçilik mesleğinin anlatımcı tarihçilikten kurtulamayacağı da bir gerçektir. Bu genel akademik atmosfer içinde, Jön Türk hareketi de ge-

* Doç. Dr. Cenk Reyhan, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. cenkreyhan@gazi.edu.tr.

Gazi

Akademik
Bakış

121

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

nellikle Fransız burjuva devrimi ile ilişkilendirilir; böylece, örtük bir biçimde “burjuva devrim modeli” içinde yorumlanır. Fakat, bu yorum daha başlangıçta kabul edilir ve bir burjuva devrim modelinin bütün öğeleri çözümlenmeden, dünyada bu kategorideki diğer devrim modelleri ile karşılaştırılıp Osmanlı örneğinde sınanmadan yapılır. Bu anlamda; bizce, “Osmanlı’nın kendine has devrimci sürecini” çözümlenmeye yönelik olarak onun kendi toplumsal-tarihsel gerçekliklerinden beslenen bir “özel devrimci süreci”nin kavramsal çerçevesini oluşturmak açıklayıcı olabilir.¹

Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve

Batı devrimleri ve devrimci geleneği üzerine yaptığı derlemede David Parker’ın uyarısı model inşasına yönelik bir girişimin başarılı olma ihtimalinin zayıflığı üzerinedir. Parker’a göre, devrimci süreçlerde, yinelenen ayırıcı özellikler vardır: haksız vergi talepleri, yöneticilerin uzlaşmayı reddetmeleri, gözdağı verme ve baskı yapma konusunda çoğu zaman boşa çıkmış girişimler; öte yandan, silahlı güçlerin karşı tarafa geçmesi, üst sınıflar arasında bölünmeler, devrimci hareket içindeki bölünmeler, ekonomik sıkıntılar, halk kitlelerini etkisizleştirmek için onlar üzerine normal kısıtlamalar biçiminde uygulanan baskı, müdahale edememek ya da müdahale tehdidinde uğramak gibi. Bütün bu öğelerin karışımını içeren evrensel ölçüde uygulanabilecek bir model oluşturmaya en yakın noktaya Charles Tilly ulaşmıştır. Fakat devrimlerin trafik lambalarına benzediğini belirten Tilly’in düşüncesinde de, devrimci öğeler, maalesef “değişmez düzenlilikler” göstermeyen birçok farklı nedenden dolayı farklı koşullarda ortaya çıkmaktadır. Her biri, görece kendi içinde öngörülebilmesine rağmen, ötekilerden görece bağımsızdır. Devrimleri kaçınılmaz, fakat kestirilemeyen tikanlıklar dizisi olarak algılayan Tilly’nin devrim modeli, Parker’a göre fikir vericidir; fakat bu model yetersiz olarak değerlendirilebilecek bir soyutlama düzeyinde kalmaktadır.² Parker, Fransa’daki devrimci mücadelelerinin uzun bir sürece yayılan doğasının, tarihçileri başka zaman ve mekânlarda da uygulanabilecek bir “devrimci süreç modellerinin aşamalarını tanımlama” konusunda cesaretlendirdiğini ifade eder.³

Devrimleri karşılaştırmalı bir biçimde analiz etme konusunda Theda Skocpol’un, açıklaması da konuya bir giriş olabilir; Skocpol, toplumsal ve siyasal devrimleri birbirinden ayırarak toplumsal devrimlerin analizi konusun-

1 Bu inceleme, Türk devrimi üzerine halen üzerinde çalışmakta olduğumuz kapsamlı bir incelemenin çok erken sonuçlarıdır.
2 David Parker; “Devrime İlişkin Yaklaşımlar”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991*, (Der. David Parker), (Çev. Kemal İnal), Ank., 2003, s. 22.
3 David Parker; *Agm.*, s. 23.

da “dörtlü tasnif” geliştirir; 1- Devrimleri üretim tarzı içinde toplumsal güçler ile toplumsal üretim ilişkileri arasında uyumsuzluğun belirmesi ile açıklayan, sınıfsal çatışma merkezli, “Marksist tarihsel materyalizm”; 2- Devrimlerin, insanların siyasal şiddet ya da muhalefet hareketlerinde yer almalarının psikolojik motivasyonu açısından açıklanmaya çalışıldığı “toplam-psikolojik kuramlar”; 3- Toplumsal sistemlerdeki acımasız eşitsizliğe ideolojik hareketlerin sert tepkisi olarak devrimlerin açıklanmaya girildiği “sistemler/değerler-uzlaşım kuramları”; 4- Hükümetler ve çeşitli örgütlü gruplar arasındaki iktidar çatışmasının, kolektif şiddetin ve devrimlerin açıklanmasında dikkate alınması gerektiğini öne süren “siyasal çatışma kuramları.”⁴ Bu yaklaşımların temsil edildiği örnekler veren Skocpol, ilki için anahtar kavramların Karl Marks’ın eserlerinde sunulduğuna değindikten sonra; ikinciye, Ted Gurr’un “İnsanlar Neden İsyan ederler?”; üçüncüye, Chalmers Johnson’ın “Devrimci Değişim”; dördüncüye, Charles Tilly’nin “Seferberlikten Devrime” adlı eserlerini örnek olarak sunar. Skocpol, halen yaygın kuramlarda kullanılan açıklama tarzlarına karşı, toplumsal devrimlerin, uluslararası bağlamlara ve eski rejimin devlet örgütünün yıkılmasını ve yeninin, devrimci devlet örgütlerinin inşa edilmesini etkileyen yurt içindeki ve dışındaki gelişmelere adanmış özel bir dikkatle, yapısal bir bakış açısından çözümlenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre, devrim üzerine bu dört yaklaşımın aralarındaki çatışmalar bir kenara bırakılırsa, hepsinin altında yatan ve onları biçimlendiren bütün bir devrimci süreç imgesinin aynı olduğu sonucuna ulaşır. Bu imgeye göre, “ilk olarak, toplumsal sistemlerdeki ya da toplumlardaki değişimler yakınmalara, toplumsal yönelimsizliklere, yeni sınıf ya da grup çıkarlarına ve kolektif hareketlilik potansiyellerine yol açar. Ardından, bilinçli bir biçimde var olan hükümeti ve belki de tüm toplumsal düzeni yıkmayı üstlenen, amaçlı, kitle temelli bir hareket gelişir. Son olarak, devrimci hareket otoriteyle ya da egemen sınıfla savaşa girer, kazanırsa, kendi otoritesini ve tasarımını kurmayı üstlenir”. Böylece, Skocpol, herhangi bir devrim durumuna, sürecine ve sonucuna yönelik inceleme ile ilgili olarak kuramsal bir çözümlenmenin genel yol haritasını da sunmuş olur.

Jön Türk hareketi söz konusu olduğunda belirtmeliyiz ki, kavramsal çerçevemizin temelini belirleyen “devrim süreci” iki bileşenden oluşmaktadır: “devrimci durum” ve “devrimci sonuç”. Bu kavramları Charles Tilly’i izleyerek şöyle açıklayabiliriz:⁵

4 Theda Skocpol; Theda Skocpol; Theda Skocpol; *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Çev. s. Erdem Türközü), Ank., 2004, s. 30-52.

5 Charles Tilly; *Avrupa’da Devrimler (1492-1992)*, (Çev. Özden Arkan), İst., 1995, s. 80.

1- Devrimci Durum: a-devletin ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmamış ittifakların ortaya çıkması; b-Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimseyip üstlenmesi; c- yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olmasıdır.

2- Devrimci Sonuç: a- Yönetimdeki kişilerin çekilmesi; b- devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi; c- rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması; d- devlet aygıtının devrimci bir ittifakın eline geçmesidir.

Aşağıda devrimin “ideolojik öğeleri”nden hareketle bütüne/Jön Türk hareketine yönelik bir çözümleme girişiminin kuramsal çerçevesini sunmaya çalışacağız. Hareketi takip eden olayların ayrıntıları incelememizin amacını ve kapsamını aşmaktadır.

Jön Türk Kuşağının İdeolojik Yapısı

Jön Türk hareketi söz konusu olduğunda, ortada devrimci bir durumun varlığından söz edilebilir. Bu durum devrimci sonuca ulaşacak mıdır? Süreci genel hatları ile açıklayalım.

Jön Türkler arasındaki hizipleşmelerin ve azınlıkların çeşitli istek ve faaliyetlerinin olduğu bir ortamda, Prens Sahbahaddin’in çağrıları ve Jön Türkler’e yaptığı para yardımı ile 4-9 Şubat 1902’de “I. Jön Türk Kongresi/Osmanlı Liberalleri Kongresi” toplandı.⁶ Damad Mahmud Paşa, Ahmed Lütfullah ve Mehmed Sabahaddin imzalı bir bildiri ile II. Abdülhamid’in istibdad rejimine muhalif bütün Osmanlılar 1902’de toplanacak kongreye çağırıldılar;

“Maksadımız menfaatten müttehit olduğu halde meslekten müteferrik olan ve o tefrika yüzünden telafisi gayr-ı kabil bir felakete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi, ilh... *vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek* ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarın ki hükümet-i adilenin temel taşlarını ârâ-yı umumiyye-i Osmaniyye’nin inzimamiyle vaz’a çalışmaktır.”⁷

6 “I. Jön Türk Kongresi”nin temel karakteri hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, k.I, Ank., 1991, s. 296-301. Ernest Edmondson Ramsaur; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev..Nuran Ülken), İst, 1972, s. 83-90. Sina Akşin; *Jön Türkler ve İhtihat ve Terakki*, İst., 1987, s. 43-46.

7 Yusuf Hikmet Bayur; *Age*. c. I., k. I. s. 295-296. “Osmanlılara genel çağrı, imzalayanlar: M. Sabahaddin, A. Lütfullah, Sultan Abdülmecid’in torunları”. Paul Fesch; *Abdülhamid’in Son Günlerinde “İSTANBUL”*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İst., 1999, s. 52., dn. 52. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cenk Reyhan; *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin (1877-1948)*, Ank., 2008. (Yayımlanacak Kitap)

Kongre, padişahın isteği üzerine, önce polis müdürü tarafından Paris'te yasaklandı ise de daha sonra izin verildi ve nihayet Institut de France üyesi Lefèvre-Pontalis'in evinde, çeşitli ırk ve dinlerden oluşan 47 üyenin katılımı ile toplandı

Ahmet B. Kuran, Kongre'de temel olarak iki önemli tezin kongre üyeleri arasında anlaşmaya varılmasını imkânsızlaştırdığını; bu aşamada, Prens Sabahaddin'in müdahalesinin, meseleyi iki tarafın da memnun bırakacak bir hale getirdiğinden bahsetmektedir. Bu iki tez ve taraftarları şunlardır,⁸

1-Yalnız propoganda ve neşriyatla inkılap yapılamaz. Buna mebnî askerî kuvvetlerin de ihtilal harekâtına iştiraklerini temine çalışılmalı.

İsmail Kemal'in ortaya attığı ilk görüşe karşı çıkan olmadı ve nitekim az sonra bu yolda bir girişimde de bulunuldu.

2- Ecnebi hükümetlerin müdahalelerini davet suretiyle memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli.

İkinci teklif Ermenilerden geliyordu. Ermeniler memlekette gerçek inkılabın yabancı müdahalesi ile kabul edilebileceğini iddia ediyorlardı. Bu konuda Berlin Antlaşmasınının 61. maddesinde yazılı olan 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın uygulanmasını istiyorlardı.

Prens Sabahaddin'e göre, ihtilal kargaşalığı sırasında herhangi bir yabancı devletin kendi çıkarı adına Osmanlı içişlerine müdahalesini önlemek için çıkarları ile uyuşulan "hür ve demokrat hükümetler" ile anlaşma yapılmalı ve bundan sonra ihtilal hareketine girişilmelidir;

"Biz memlekette ihtilal yapmak amacı ile toplanmış bulunuyoruz. (...) Yani içerden bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal hareketine geçmeliyiz."⁹

Kongreye katılanlardan çoğunluk grubun olumlu oy vermesine rağmen azınlık grubun, "büyük devletlerin iyi niyetle de olsa işe karışmalarını" kabul etmek istememeleri üzerine Kongre başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁰

Bu Kongreden sonra Jön Türkler "müdahale taraftarı ve müdahale aleyhtarı" olmak üzere birbirine zıt iki gruba ayrılırlar. Bir tarafta, dış müdahale aleyhtarı görüşün temsilcisi Ahmed Rıza ve onun liderliğindeki "pozitivist-merkeziyetçi" İttihad ve Terakki Cemiyeti bulunurken; diğer tarafta, dış mü-

8 Ahmet Bedevi Kuran; *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İst., 2000, s. 191-192.

9 Ahmet Bedevi Kuran; *Age.*, s. 191.

10 Paul Fesch; *Age.* s. 383.

dahale taraftarı görüşün temsilcisi Prens Sabahaddin ve onun liderliğindeki “liberalist-federalci” Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kuruldu.

27 Aralık 1907’de, Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin ve K. Malumyan’ın ortak başkanlığında “II. Jön Türk Kongresi” toplandı. Kongre üç günlük bir çalışmadan sonra “Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresi Beyannamesi”ni yayımladı. Beyanname’de, Kongre’nin amaçları sıralanıyordu;¹¹

- 1- Sultan Hamid’i tahttan feragate icbar,
- 2- İdare-i hazıranın esasen tebdili,
- 3- Usul-i meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Ayan ve Mebusan meclisleri).

Felaket-i umumiyeye sebep-i aslî olanın izalesi ıslahata en birinci şarttır.

II. Jöntürk Kongresi’nde, I. Jöntürk Kongresi’nden farklı olarak, ilk kongrenin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olan “dış müdahalenin davet edilip edilmemesi” konusu ortaya atılmadı. Böylece, II. Abdülhamid muhalifi Jön Türkler ilk kez birleşerek ortak bir amaç etrafında toplanmış oldular.

Yukarıdaki gelişmeler dikkate alındığında sorulabilir: Jön Türk devrim sürecinde, devrimci durum, kavramsal bakış açımız açısından değerlendirildiğinde, devrimci bir sonuca ulaşmış mıdır? Sorunu, her şeyden önce, kavramsal çerçevedeki vurgu ile, “devrimci sonuçların devlet iktidarının köklü bir biçimde el değiştirmesi” temeli üzerine kurarsak, Jön Türk hareketinde siyasal iktidar, ne şekilde olursa olsun, hâlâ padişahın/padişah ailesinin elindedir. Osmanlı İmparatorluk yapısında, tarihî süreçte, toplumsal-siyasal dönüşüm ve değişimler yaşanmış ise de, siyasî iktidarın meşruiyet kaynağı, devrimler çağında Batı Avrupa’da olduğu gibi hiçbir zaman yeniden tanımlanmamıştı. Bu açıdan baktığımız zaman klasik dönemdeki gücünü yitirmeye başladığı on yedinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılları arasındaki Osmanlı reformcuları için temel sorun “devleti nasıl kurtarabiliriz?” sorusuna cevap aramak oldu. Her ne kadar “padişahlar bile reform önderliği yapar durumdaydılar”¹² sa da her reform döneminde tahtan indirilen bir padişahın yerine yine aynı soydan bir başkasının geçmesi anlamlıdır. Bu anlayışa göre, problemler padişahların kişiliklerinden kaynaklanmaktadır. O halde, padişahın değiştirilip yerine yine aynı soydan bir kişinin siyasî iktidara getirilmesi ile mevcut problem-

¹¹ *Terakki*; sayı 17, s. 2.

¹² II. Meşrutiyet’in önceki reformlar döneminden farkına dair toparlayıcı bilgi için bkz. Bülent Tanör; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İst., 1996, s. 136-169.

ler çözülecektir. II. Meşrutiyet'in Jön Türk liderleri de, bu açıdan bakıldığında, devrimci bir düşünceye sahip olamadılar. Zira mesela bu dönemin önde gelen liderlerinden Mizancı Murad ya da Ahmed Rıza (ve dolayısıyla-İttihad ve Terakki Cemiyeti)'nin anlayışlarına göre asıl problem 1876 Anayasasının tekrar ilan edilip meşrutî bir sistemin yeniden kurulmasıdır. Bunun dışında padişah değiştirilse bile, yerine yine Osmanlı soyundan gelen bir başka kişi padişah olmalıdır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tebayı ancak bir Osmanlı soyu bir arada tutabilirdi.

Kavramsal çerçevemiz açısından değerlendirildiğinde; devrimci süreçte, Jön Türklerin hepsinin "1876 Anayasasının geri getirilmesi için savaş" parolası için harekete geçtiklerini belirten Yuriy A. Petrosyan¹³ Jön Türk ideologlarının anayasal reformları birbirlerinden farklı yorumladıklarına değinir. Bunların bazısının, Yeni Osmanlı fikirlerini izleyerek, anayasa ve parlamentonun ekonomik ve kültürel gelişmenin doğrudan doğruya aracı olduklarını savunurken; bir kısmının, "parlamentar rejim"in, ancak, toplumun sosyal yapısında değişmeler olması halinde bir çıkış noktası olabileceğini savunduklarını vurgular. Petrosyan'la paralel görüş belirten Feroz Ahmad'a göre;

"Jön Türklerin çoğunluğunu, toplumsal bir değişiklik yapmak istemeyen tutucu bir kitle meydana getirmekteydi. 1908 darbesi, devrimci bir hareket olarak nitelenemez; çünkü değildi. Amaç, otuz iki yıl önce kabul edilmiş olan bir anayasayı geri getirmek ve bu yoldan devleti kurtarmaktı. Hareketin devrimci yönü, daha sonraları uygulanan siyasetin başarısızlığı sonucu girilen ıslahat ve bu ıslahatın yol açtığı toplumsal değişiklikte ortaya çıkmıştır."¹⁴

İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni on dokuzuncu yüzyıl ıslahat hareketlerinin, özellikle de Yeni Osmanlılar çizgisinin bir uzantısı olarak gören Ahmad'a göre, İttihadçılar da Yeni Osmanlılar gibi yalnızca imparatorluğu nasıl kurtarabilecekleri sorunu ile ilgilenmişlerdir. Temelde, Jön Türkler 1860-1870 yıllarında Genç Osmanlıların getirdikleri çözüm yolundan başka bir yol bulmuş değillerdi; bu da, meşrutî bir hükümet kurarak padişahın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirmektir.

Bernard Lewis, İttihatçı lider Ahmet Rıza'nın, Paris'te Auguste Comte'un şâkirdi olan ve ona düşüncesine hakim olacak pozitivist felsefeyi

13 Yuriy Aşatoviç Petrosyan; *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, (Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), Ank., 1974. 272-274. Jön Türklerin esas amaçlarının hiç bir zaman özgürlük olmadığı hakkında bkz. Şerif Mardin; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 219, 1989. Krş. M. Şükrü Hanioğlu; *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İst. 1985, s. 69.

14 Feroz Ahmad; *İttihat ve Terakki (1908-1918)*, (Çev.Nuran Yavuz), İst., 2004, s. 33.

öğreten Pierre Lafitte'in etkisinde kalarak; 1895'te diğer sürgünlerle işbirliği halinde, on beş günlük çıkan "Meşveret" (Danışma) dergisinin altındaki "İntizam ve Terakki" (Düzen ve İlerleme) sloganın, pozitivistlerin sloganı olduğuna dikkat çeker.¹⁵ Bu anlamda, Hanioglu, Ahmet Rıza pozitivistliğine bağlılığını, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkez yayın oranı Meşveret'te, uzun bir süre "kelâm-ı kibar" olarak pozitivistlerin "ordre et progrès" ibaresini kullandığına, İstanbul'daki Jön Türkler ile Ahmet Rıza Bey arasında pazarlıklar yapıldığında, onun ilk önerdiği ismin, ordre et progrès karşılığı olarak "nizam ve terakki" olduğuna değinir.¹⁶ Jön Türklerin siyasî fikirleri üzerindeki Fransız düşünce akımlarına değinen M. Şükrü Hanioglu, Jön Türk neşriyatlarında "düstur-ı hareketlerinin milletlere Bastilleri yıktıran istibadları yıktıran, zalimlerin kafalarını kopartan inkılâbın düstur-ı hareketi" olduğu yolundaki tezlere sık sık rastlandığını; bu alanda, Fransız İhtilali ve onun ilkelerinin Jön Türkler için oldukça uygun bir çerçeve çizdiğini belirtir. Hanioglu, sonrasında, Jön Türk fikriyatı üzerindeki Fransız düşünce ekollerini özetler; bireyi topluluk içinde eriten pozitivism, toplumsal sorunlara fennî çareler arayan tıp doktoru Gustave Le Bon, bireyci eğitim ve adem-i merkezîyetçi yönetimi savunan Demolins ve Science Sociale okulu ve ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği" yapmak tezinin akıl hocası Albert Sorel.¹⁷

Tarik Z. Tunaya, şu cümleleri meşrutiyetin en hissî yönü olarak özetler;

"Yetimlerimizin gözyaşlarını dindirtecek, kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak meşru meşveret usulüdür ve bu isteklerimizi bütün halinde sağlayan Kanun-ı Esasî'dir".¹⁸

Böylece, nutukta Jön Türkler'in devrimci ufuklarının sınırları ortaya çıkar: "Kanun-ı Esasî'nin ilanı!" Tunaya'nın ifadesi ile: "Ya Kanun-ı Esasî, ya ölüm!" Tunaya, her ihtilal vesikasında tekrarlanan "sosyal mukavele" fikrini Osmanlı meşrutiyetinin de unutmadığını hatırlatıp; çeşitli unsurların, birbirinin canını ve ırzını aynı şiddet ve asabiyetle müdafaa ve muhafaza etmeyi bu günden itibaren "hırz-ı can" bildiklerini, nutuktan sonra meydana toplanan halkın Kanun-ı Esasî'yi korumak için "and" içtiklerini belirtir. Fesch, Soir tarafından Jön Türlerin devrimciliğini hicveden, 12 Ekim 1906 tarihli, bir yazıya

15 Bernard Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ank., 1991, s. 196.

16 M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler ve Fransız Düşünce Akımları" *De La Révolution Française Á La Türk Turquie D'Atatürk: La modernisation plitique et sociale, les letters, les sciences et les arts.*, İst., Paris, 1990., s. 175.

17 M. Şükrü Hanioglu; *Ağm.* s. 175. Krş. Eric J. Zücher; "The Influence of the French Radical Party on Young Turk Political Thinking", *De La Révolution Française Á La Türk Turquie D'Atatürk: La Modernisation Politique et Sociale, Les Letters, Les Sciences et Les Arts.*, İst., Paris, 1990, s. 197-203.

18 Tank Zafer Tunaya; *Hürriyetin İlanı*, İst., 1996, s. 9.

atıfta bulunur. Yazı, devrimci Jön Türklerin İstanbul'daki Müslüman öğrencilere gönderdiği bir "çağrı"dır. Jön Türklerin programının maddelendiği bu çağrı şöyle biter;

"Bir kere anayasa hazırlanıp ve kesin bir hükümet atandıktan sonra, ülke, yasal olarak oluşmuş, Meclis'in birbiri peşi sıra oylayıp kabul edeceği yasalara göre yönetilecektir, yaşasın özgürlük".¹⁹

Osman Okyar sorar: İttihatçılar, Fransız devrimcileri anlamında ihtilalci miydiler? Verdiği cevap, konuyla ilgili tartışmalarda yol gösterici olabilir. Ona göre, İttihatçıları, Fransız devrimcilerinin radikal kanadı jakobenlere yaklaştıran yazarlar oldu ise de, nihai hedefleri itibarıyla, Fransız devrimcileri ile ittihatçılar arasında benzerlik olmadığı açıktır;

"Fransız devrimcileri, siyasî ve sosyal sahalarda, Fransız toplumunu baştan aşağı değiştirmek şeklinde çok radikal bir hedefe yöneldiler. Mutlakiyetçi monarşiyi kaldırarak, yerine cumhuriyeti koydular, aristokrasinin ve kilisenin tüm yetki ve imtiyazlarını yok ederek, ferlerin eşitliğine ve laikliğe dayanan bir siyasal ve sosyal yapı getirmek istediler.(...)

İttihatçılar ise, hedef itibarıyla, bu ölçüde radikal tasavvurlardan uzak idiler. Osmanlı devleti'ne meşrutiyeti getirirken, devletin temel vasıflarını değiştirmeksizin, Batı'daki siyasî ve iktisadî sistemi, imparatorluğun bünyesine yerleştirmek isterken, ittihatçılar, ihtilal değil de reform olarak tanımlanması gereken bir süreci başlatmak istediler."²⁰

Meşrutiyet rejiminin kurulması ve Mebusan Meclisi'nin toplanmasının, İttihatçı Saib'in bakış açısıyla "ülkenin tek kurtuluş yolu" olduğunu hatırlatan Petrosyan'a göre, dönemin hiçbir Jön Türk lideri toprak sorununun çözümüne yönelik, açık-seçik öneride bulunmamaları ilginçtir. Onların büyük çoğunluğu, toplumsal olayların ve toplumsal ilişkilerin sınıfsal niteliğinin bilincinde değildiler. Analizler, daha ziyade idealist bakış açısını yansıtır ve üst yapı kurumlarına yönelir. Tarihsel materyalist kuramı benimseyen Petrosyan, Jön Türklerin idealist yaklaşımlarından dolayı tarihin sosyo-ekonomik iç yüzlerini anlamadıklarını vurgular.²¹ Petrosyan Jön Türk hareketinin izlediği süreci şöyle ifade eder;

19 Paul Fesch; *Age*. s. 417, dn. 90.

20 Osman Okyar; "Fransız Devrimcileri ve İttihatçılar", *De La Révolution Française Á La Türk Turquie D'Atatürk: La Modernisation Politique et Sociale, Les Letters, Les Sciences et Les Arts.*, İst., Paris, 1990., s. 184-185.

21 Yurii Aşatoviç Petrosyan; *Age*. s. 291-295. Bernard Lewis'e göre; "Genç subaylar ideolojilerle ve her derde devâ sosyal formüllerle bizatihi pek az ilgilidiler. Onları ilgilendiren esas sorun, kendilerinin ve atalarının kuşaklar boyu hizmet ettiği Osmanlı Devleti'nin bekasıydı ve hem faaliyetleri hem de tartışmaları şu merkezî problem etrafında dönüyordu: *Bu devlet nasıl kurtarılabilir?*" Bernard Lewis; *Age*., s. 212. (İtali Lewis'e ait)

“İdeolojik ve politik süreçleri içinde, Jön Türkler, 1906-1907 yıllarında *burjuva devrimciliğine dönüşen ılımlı bir burjuva liberal reformisti olmuşlardı*”.²²

Esasen, 1907 Kongresi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal iktidara devrimci yöneliş bakımından bir kırılma noktası olmuştur. Yusuf H. Bayur'un, ifadesine göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti esas bakımından inkılâpçı ve ihtilalci değildir ve var olan kanunların içtenlikle yürütülmesinden yanadır. 1907'den itibaren bu görüş ve anlayış değişecektir. Cemiyet amaç bakımından yine inkılâpçı değildir ve kanunların uygulanmasından başka bir şey istememektedir. Ancak artık ihtilalci olmuştur ve ona göre çalışmaya koyulmuştur.²³ Bunun başlıca sebebinin Selanik'teki “Merkez-i Umumî-i Dahilî” ve onunla beraber çalışan genç subayların olduğunu belirten Bayur, Paris'ten, Beyrut'a gönderilen, Baha Tefik imzalı bir mektuptan alıntı yapar;

“Şimdiye kadar çalışanlar ya tarih-i inkılâbı tedkik etmemiş veya desatir-i ihtilâliyyeyi tetkike nefsinde kuvvet bulmamış adamlardan mürekkep idi. Biz mazinin bu yâre-i hatasını teşfiye etmekle uğraşyoruz. *Teşkilat, işte azizim bizi kurtaracak kuvvet! Yare-i vatanın dâvası silâh ve baruttur. Muhtelif milletlerin ihtilâlat-ı ictimaiyyesi tetkik edilirse netice hep budur, hep ölümdür, hep kandır.* Emin olunuz, bu gün cemiyetimizin teşkilatı pek vâsidir. Bu gün Makedonya'da kuvvetli, hem pek kuvvetli bir cemiyetimiz olduğu gibi, Anadolu'da bahusus Erzurum, Bitlis, Van, Trabzon cihetlerinde de yine o kadar kuvvetli şubatımız mevcuttur.”

[Bir başka mektupta]

Sade neşriyat mermisiz bir silaha benzer... Bizce neşriyat ikinci derecede haiz-i ehemmiyettir. İşte buna binaen şu son iki ay zarfında bütün mesaimizi, bütün teşebbüsümüzü -ülkenin- her köşesinde erbab-ı hamiyet ve gayretten mürekkep küçük şubeler teşkiline hasrettik.”²⁴

Örnekler çoğaltılabilir. Bayur'a göre, bu ifadelerden çıkan sonuç, 1907 sonu ve 1908 başlarında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en çok teşkilata önem verdiği ve istibdada son vermek için ihtilal ve suikast biçiminde kan dökmeye de karar verdiğiidir. Fakat, Jön Türklerin eylemlerinden ziyade düşüncelerini tahlil eden Petrosyan daha temkinlidir;

22 Yuriy Aşatoviç Petrosyan; *Age*. s. 280.

23 Yusuf Hikmet Bayur; *Age*., c. I, k. I, s. 403-404.

24 Yusuf Hikmet Bayur; *Age*. c. I, k. I, s. 404-405. (Mektup tarihsiz -Bayur'un incelediği dosyada- önceki mektup 8, sonraki mektup 9 Aralık 1907 tarihli- s. 404. dn. 230.)

"Jön Türklerin ezici çoğunluğu, politik görüş ve tavırlarında, meşrutiyet düşüncesinden ileri gidemiyorlardı. Gerçi hareketin bazı radikal liderleri monarşiye karşı çıkmadı değiller; ama; dolaylı ve son derece ihtiyatlı bir karşı çıkıştı bu."²⁵

Jön Türk devrim sürecinin ideolojik yapısının çözümlenmesinde önemli bir husus, nümayişlerde dile gelen söylemlerdir. 23 Temmuz 1908'i takip eden günlerde Anayasanın ilan edilmesi ve özgürlük, eşitlik, adalet ve kardeşliğin hayata geçirilmesi ile ilgili olarak; Osmanlı Devletinde görevli yabancı yetkililerin yazışmalarında, "kutlandı", "sevinçle/heyecanla/coşkuyula karşılandı", "alkışlarla kutlandı", "ateşli konuşmalar yapıldı", "meşrutiyet için and içtiler", "fener alayları düzenlendi", "coşkulu gösteriler yapıldı" vb. ifadeler rastlanmaktadır. Buna karşılık, "padişahım çok yaşa" haykırışlarına pek rastlanılmıyordu. Halk "padişahım çok yaşa" diye bağırınca, Edirne'de, Selanikli subaylar padişah lehine slogan atmanın sona ermesini; çünkü, meşrutiyetin, padişahın çabaları ile değil İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabaları ile olduğunu hatırlattı.²⁶ Aslına bakılırsa, Edirne'deki olay, "yaşasın hürriyet" ile "yaşasın padişahımız" çığıklarının iç içe olduğunun kanıtıdır. Ahali ne anayasadan ne padişahıktan vazgeçmektedir.

Jön Türk devrim süreci ile ilgili olarak, hiçbir kanıtın meşrutiyetin ilanını takip eden vehamet durumunu ortadan kaldıramayacağını belirten M. Naim Turfan, Aykut Kansu'dan daha temkinlidir. Kansu, imparatorluğun hemen her şehrinde kurulu düzene karşı yapılan ayaklanmaları ve sivil itaatsizlikleri kelimenin tam anlamı ile "devrime dönüşecek olaylar"a bağlar ve Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de ayaklanmasını bu sürecin başlangıcı olarak yorumlar.²⁷ Turfan ise, bazı nümayişlerde, istibdat aleyhine, İttihat ve Terakki Cemiyeti, "hürriyet", "millet", "adalet" ve "vatan" lehine atılan sloganlara da değinerek; yine de, bu kanıtları fazla vurgulamanın gerçekte olanların tam bir görüntüsünü vermeyeceği konusunda uyarır.²⁸ Turfan, Meşrutiyetin yeniden

25 Yuriy Aşatoviç Petrosyan; *Age.*, s. 280. Hanioglu da Petrosyanla aynı kanaattedir; "Jöntürklerin temel sorunsalı anayasal bir yönetim gerçekleştirmektir". M. Şükrü Hanioglu; *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İst. 1985, s. 69.

26 Aykut Kansu; *1908 Devrimi*, (Çev. Arda Erbal), İst., 1995, s. 132-152. Türk tarih yazımında 1908 devriminin gerektiği kadar önemsendiğini eleştiren Kansu'nun kitabının adı da buna duyduğu tepkinin ifadesidir. Bu kitabın eleştirisi için Bkz., Sina Akşin; "İkinci Meşrutiyet Üzerine Bir İnceleme, (Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey, Leiden, Brill, 1997)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c. 27, s. 1-2, 2000.

27 Aykut Kansu; *Age.* s. 93-94, 97, 122.

28 M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, (Çev. Mehmet Morali), İst., 2005, s. 182. İttihat ve Terakkinin ilk bildirimlerinden birisi kamu düzenini bozan "bazı edepsizler" in hareketlerinden bahseder. Tark Zafer Tunaya; *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İst., 1981, s. 13.

yürürlüğe girmesi ve özgürlüklerin ilanı gibi tamamen siyasal türde ilaçların imparatorluğa acı veren tüm hastalıklara çare olacağına dair yaygın inanca karşın, ilerleyen aylarda bu hastalıkların devam etmekle kalmayıp daha da vahimleştiğine dikkat çekerek, sevinç dalgasına, başkent ve diğer kentlerin hemen her köşesinde yeni rejimi destekleyen siyasal konuşmalara, öğrenci toplantılarına ve görülmemiş basın özgürlüklerine karşın, tüm umutların, hemen olmasa da kademeli bir şekilde sönmeye başladığını belirtir;

“Her ne kadar o günlerin basını ve süreli yayınları sevinç içinde kendinden geçse de saflıktan başka bir şey değildi bu.”²⁹

Bizce de, 1908 devrim sürecinde Jön Türklerin zihin haritası devrimci sonuç açısından temkinliliği vurgulayan Petrosyan’ı ve Turfan’ı haklı çıkarılmaktadır.

Dönemin genel değerlendirmesini yapan Bayur da hareketin devamıyla ilgili olarak hayal kırıklığını dile getirir;

“Dünya’da pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve katı olarak boşa çıkarmıştır.”³⁰

Niyazi Berkes, Jön Türk kuşağının; devlet, milliyet ve din, aile, gelenekler ve eğitim, ekonomik kalkınma gibi çözümlenememiş ve belki de çözümlenemeyecek sorunlarla karşılaştıklarını belirterek; asıl soruna; devlet sorununa değinir ve birbiriyle uzlaşmayan üç görüşün bu sorun üzerinde uzlaştıklarını tespit eder. Şöyle ki, batılılaşma görüşüne göre, devlet din ölçülerinden arınmış çağdaş bir devlet değildi, İslamlaşma görüşüne göre gerçek bir İslam devleti değildi, Türkleşme akımına göre ulusal bir devlet değildi. Aslında, 1700’lerde başlamış olan çağdaşlaşma bunalımının çözümlenecek bütün sorunları sanki 1908-1918 arasındaki on yıla sıkıştırılmıştı. Jön Türkleri böyle bir dönem bekliyordu.³¹

Jön Türk devrim sürecinde çözümlenmesi gereken diğer bir husus da konunun devrimci ittifak yönüdür. Bu süreçte Jön Türklerin kurdukları ittifaklar nasıl tanımlanabilir? Bu soruya verilecek cevaplarda da ihtiyatlı olunması gerektiği kanaatindeyiz. Birbirinden farklı “devrimci durum” çeşitlerini

29 M. Naim Turfan; *Age*, s. 181. Turfan, sevinçli ve saltanatçı kalabalıkların neler olduğu ve geleceğin neler getireceği hakkındaki çok kısıtlı görüşleri olduğuna dikkat çeker. s. 182.

30 Yusuf Hikmet Bayur; *Age*, c. I, k. II, s. 61.

31 Niyazi Berkes; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İst., 1978, s. 419. Bayur, imparatorluğu kurtarmak için yapılan meşrutiyet hareketinin onu bilakis birkaç yıl içinde yıkmasının bu hareketin fena idare edildiğini ve iş başına gelenlerin bu kurtarma işini başaracak boyutta olmadıklarını ispat ettiklerine vurgu yapar. s. 61-62.

iki boyut: 1- grup oluşumunun temeli: Toprak-çıkar karşıtlığı, 2- grup üyeleri arasındaki ilişkilerin dolaysızlığı: Dolaylı-dolaysız karşıtlığı, içinde çözümlen Tilly'nin tasnifi bu konuda açıklayıcı bir yol göstermektedir. Ona göre, sözgelimi, hami-himaye edilen tarzındaki devrimci durumlarda, aralarında çok az bağlantı olan topluluklar, büyük birer feodal bey olan hamileri ile bir bütün halinde birleşerek kraliyet otoritesine karşı kitlesel direnişe geçmiştir; bu bağlantının temeli olarak toprak ile çıkarın birleştiği görülür. On altı ve on yedinci yüzyıllardaki bu türden ittifaklar on sekizinci yüzyılda geçerliliğini yitirir.³²

Konumuzla daha ziyade ilgili olan, On dokuzuncu yüzyılda İber Yarımadası, Balkanlar ve Avrupa'nın başka birkaç yerinde ortaya çıkan "devrimci ittifaklar"dı. Tilly'nin tasnifi şöyledir; 1- Askerî cuntaların daha yaygın hale gelmesi: Bunlar genellikle hanedan içindeki bir hiziple ya da burjuvazinin ilerici veya muhafazakâr bir kesimi ile ittifak halinde iktidar için mücadele ediyordu. 2- Yerel düzeydeki devrimci ittifaklar: Orduların kurulup geliştiği on yedinci-on dokuzuncu yüzyıllar arasında, bütün bölge halkının vergi tahsildarlarına karşı direnişe geçmesi yaygın bir şekilde görülmüştür. 3- Hanedan düzeyinde devrimci ittifak: Bu tür devrimci durumlarda, özellikle hanedan bağlantılarına dayanarak iktidar üzerinde hak iddia eden büyük feodal beyler, çoğunlukla ya ülke ölçeğinde iktidara ilişkin kendi hak iddialarını ortaya koymak ya da sarayın saldırısına karşı kendi ayrıcalıklarını korumak için harekete geçiyordu. 4- Sınıf ittifakına dayalı devrimler: Bu tip devrimci ittifaklar Marksist modellere daha iyi uyacaktır, ama hakim sınıflar içindeki önemli unsurların da katıldığı bir çok mücadeleyi içerir. 5- Ulusal devrimci ittifaklar: Aynı bölgede yaşayan topluluklara ve aynı bölgeyi paylaşmaktan doğan bağlara dayandıkları için yerel düzeydeki devrimlerle ortak özellikler göstermiş ama daha geniş ölçekte aydınlar, siyasal girişimciler, askerler ve varsayılan bir milliyetin sıradan üyeleri arasında daha karmaşık bir işbirliğiyle gerçekleşmişlerdir.³³

Jön Türk hareketi söz konusu olduğunda "tekçi ittifak" mı yoksa birkaç ittifakı içinde barındıran "çoklu ittifaklar" mı söz konusudur? Zira gerek İttihad ve Terakki Cemiyeti gerekse Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin (ve bu cemiyetin gelecekteki varisleri Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkaları'nın) toplumsal tabanları ve kurdukları ittifaklar birkaç ögeyi bir arada içlerinde barındırmaktadır. Bu anlamda da, Jön Türkler söz konusu olduğunda birbirinden yalıtılmış-klasik bir "sınıfsal taban" ya da "yerel taban" tek başına açıklayıcı olmamaktadır. Hasan Kayalı da, "Jön Türk" teriminin, II.

32 Charles Tilly; *Age*. s. 71.

33 Charles Tilly; *Age*. s. 74-75.

Abdülhamid'e karşı meşrutiyetçi muhalefeti ifade için Avrupalılar tarafından icat edilmiş bir terim olduğunu hatırlatırken aslında, kavramsal çerçevemiz açısından, devrimci durumun devrimci ittifakını tanımlamış olmaktadır. Şöyle ki, Ona göre bu terim yanıltıcıdır. Çünkü Jön Türkler diye adlandırılan liberal meşrutiyetçilerin sadece Türklere, hatta Türk milliyetçilerinden olduğunu ima etmektedir. Aslında Jön Türklerin safında pek çok Arap, Arnavut ve Yahudi, hareketin ilk dönemlerinde de Ermeniler ve Rumlar vardı.³⁴

Jön Türk hareketi, Hobsbawm'ın 1830-1848 devrimleri için belirttiği konuyla ne ölçüde örtüşür? Hobsbawm şöyle diyordu; yerel koşulların farklılığı, milliyet ve sınıf gibi nedenlerden dolayı bölünmüş de olsalar, 1830-1848 devrimci hareketleri ortak pek çok özelliklerini korudu. Birincisi, bu devrimler, büyük ölçüde sürgündeki azınlık örgütleri ve nifakçı aydınlar ya da görece küçük bir okuryazar dünyasıyla sınırlı kaldı. İkincisi bu devrimler, 1789 deneyim ve mirasından kaynaklanan ortak bir siyasal prosedür, stratejik taktik ve düşüncelerle, güçlü bir ulusal birlik duygusu taşımaktaydı.³⁵

Jön Türk hareketinin, ilk bakışta, iktisadî talepler ve bunlara verilen cevaplar bakımından burjuva ve büyük güçlerin emperyal müdahale ve taleplerine ve bunlara karşı geliştirilen strateji bakımından ulusal hareketleri bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Programlardaki liberal iktisadî anlayış "burjuva devrim" in, anayasayı ilan etmeden önceki Makedonya meselesinde büyük güçlerin talepleri "ulusal devrim" in beslenme kaynaklarını oluşturdu.

Gerek, devrimci durum ve devrimci sonuç; gerekse, devrimci ittifaklar bakımından, Osmanlı örneğinde, Sabık Sırbistan Başbakanı Vladan Georgevich'in açıklaması bir uyarı niteliğindedir. Ona göre, 1908 Devrimci Hareketinin beslendiği iki kaynak vardır; "Yıldız'daki birinci kaynak" ile "ordudaki ikinci kaynak".³⁶ İki kaynak da şunu ifade eder; sivil halk bu talebi dile getirirken bile "padişahım çok yaşa!" diye bağırılmaktadır. Buna karşılık, orduda akşam dualarında kural olan bu dileğin toplu olarak haykırılması, genç yurtseverler taşrada ve başkentte bütün iktidarı ele geçirip, sultan, anayasanın tekrar yürürlüğe konmasının kâğıt üzerinde kalmayacağına dair Kur'an üzerine yeminin haricinde somut garantiler de verene kadar durduruldu. Böyle bir ortamda kamarilla dağıldı ve iktidara genç subaylar yerleşti.

34 Hasan Kayalı; *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. Türkân Yöney, İst., 1998, s. 4. Krş. Niyazi Berkes; *Age.*, s. 382: "Jön Türklüğün Batı'daki anlamının üç özelliği devrimcilik, ulusçuluk ve liberallikti". (İtalikler Berkes'e ait)

35 Eric Hobsbawm; *Devrim Çağı: 1789-1848*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Ank., 1998, s. 141-142.

36 Vladan Georgevitch; *Türk Devrimi ve İstikbali*, (Çev. Hulki Demirel), İst., 2005, s. 55- 59.

23 Temmuz 1908'in hemen öncesinde, devrimci sonuca ulaşması muhtemel, çeşitli devrimci ittifaklar içeren, devrimci bir durum vardır. Uygulamada İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1913-1918 yılları arasındaki otoriterizmi bir yana, Tanör'ün ifadesi ile, gerek devlet aygıtının yeniden düzenlenişi, gerekse kişi hakları açısından 1909 sisteminin Türkiye'de ilk defa olarak gerçek anlamda parlamenter-meşrutî/anayasal bir monarşi kurduğu görülmektedir.

Bülent Tanör, II. Meşrutiyet'i padişaha zorla kabul ettiren olaylar dizisinin, onun ardından da 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılma yöntemi ve Abdülhamid'in tattan indirilip yerine V. Mehmed'in getirilmesi gibi gelişmeler hesaba katılırsa; 1909 değişikliğinin, anayasal belgenin artık padişahın tek yanlı bir işlemi şeklinde belirmeyeceğinin açık olduğunu belirtir. Bu değişikliğin, oluş biçimi bakımından "iki yanlı"lığın bütün özelliklerini taşıdığına dikkat çeker. Zira, değişikliği milletin temsilcileri yapıp, padişah da bunu kabul edip onaylamıştır. İktidarın yeniden düzenlenmesinde değişmeyen esaslar; devletin monarşik ve teokratik yapısıdır. Devletin monarşik yapısı korunmakta, ırsî monarşi sürdürülmektedir (md. 5). Teokratik yapı daha da pekiştirilmektedir. Yeni olarak; padişah şeriatla bağlılık yemini etmekte (md. 3), şeriatı koruma görevini yüklenmekte (md. 7), yasaların fıkıh hükümlerine uygunluğu şartı getirilmektedir (md. 118). Buna karşılık 1909 değişikliğinin en büyük katkısı monarşinin gerçekten sınırlandırılmasını sağlamasıdır. Tanör'e göre, organların kuruluşu, yetkileri ve aralarındaki ilişkiler bakımından değişikliklerin özü budur.³⁷ Berkes, Abdülhamid'in, 23 Temmuz 1908'de Anayasa'nın bütün hükümleriyle yürürlükte olduğunu bildiren Hatt-ı Hümayunu ile anayasa dışı sansür, sıkıyönetim gibi şeylerin kaldırılmış olmasına rağmen, ünlü 113. maddenin ve padişaha, harbiye, bahriye nazırları ile şeyhülislama doğrudan doğruya atama hakkını veren maddelerin olduğu gibi durmakta olduğunu belirterek, halbuki der;

"Bunların kaldırılması, kabine sisteminin kabulü, padişahın üçlerinin kısıtlanması, parlamentonun denetleme ve yasama gücünün genişletilmesi amaçlarını güden anayasa değişiklikleri tartışılmaya başlamıştı. Nitekim Ağustos 1909'da tamamlanan anayasa değiştirmeleri ile bunlar gerçekleştirildi; kabinenin parlamento karşısına sorumluluğu, parlamentonun üstün egemenliği kurulmuş oldu."³⁸

³⁷ Bülent Tanör; *Age.*, İst., 1996, s. 148.

³⁸ Niyazi Berkes; *Age.*, s. 423. Aslında, Berkes'in uyarısı 1908 devrimci sürecinin zihinsel sınırları ile ilgilidir. Ona göre; "1876 Anayasası İslam dinini devletin resmî dini durumuna sokmuştu, Abdülhamid rejimi bunu olaylardaki tutumu ile pekiştirmişti. 1908 devrimi bu anayasanın öngördüğü devlet biçimini yürürlüğe koymak amacıyla yapılmış sayılıyordu. Bu anayasa ile devletle din arasındaki bağılık, en ılımlı liberallerin bile çözülmesini istemeye cesaret edemeyeceği kadar doğallaştırılmış bulunuyordu." s. 420.

Age

Akademik
Bakış

135

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

1909 anayasa değişiklikleri neticesinde, her ne kadar Heyet-i Ayan'ın hâlâ padişaha bağlı bir meclis olarak ortada bulunuşu, padişahın meclislerin açılış ve kapanış tarihleri üzerinde oynayabilme, hakkının devam etmesi demokratikleşme sürecinde bazı kısıtlamaların halen devam etse de,³⁹ 1908 devrimci hareketi, bu değişiklikler ile devrimci sonuca ulaşma yolunda önemli bir hamle oldu.

Sonuç Yerine

Kavramsal çerçevemizin temelini belirleyen devrim süreci iki bileşenden oluşmuştu: "devrimci durum" ve "devrimci sonuç". 1- Devrimci Durum, devletin ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmamış ittifakların ortaya çıkması; Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimseyip üstlenmesi; yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması idi. Jön Türk hareketi söz konusu olduğunda ortaya şöyle bir sonuç çıktı: Jön Türk liderlerinin büyük çoğunluğunun talepleri padişahın anayasayı ilan etmesinde, 1876 eski rejiminin yeniden tesis edilmesinde odaklanmaktadır. İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidar için değil, meşrutiyeti ilan etmek için kurulmuş ve örgütlenmiş olduğu gibi, toplumun kolektif zihniyeti de padişah ailesinin meşruiyetini sorgulamaz. 2- Devrimci Sonuç, Yönetimdeki kişilerin çekilmesi; devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi; rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması; devlet aygıtının devrimci bir ittifakın eline geçmesidir. Jön Türk hareketi söz konusu olduğunda ortaya şöyle bir sonuç çıktı: 27 Nisan 1909'da İstanbul'da toplanan Meclis-i Umumî-i Millet ilk olarak padişahın değiştirilmesi sorununu görüştü.

Bu devrimci süreç içinde, yönetimde esaslı bir bölünmeyi ifade eden devrimci durum iktidarın el değiştirmesi ve "1909 Anayasa değişikliği" vasıtasıyla devrimci bir sonuca doğru ileri bir hamle yapılmış oldu.

³⁹ Bülent Tanör, *Age*, s. 150.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz; *İttihat ve Terakki (1908-1918)*, (Çev.Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İst., 2004.
- AKŞİN, Sina; "İkinci Meşrutiyet Üzerine Bir İnceleme, (Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey, Leiden, Brill, 1997)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c. 27, sy. 1-2, 2000.
- AKŞİN, Sina; *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi Yayınları, İst. 1987.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, c I, k.I, TTK Yayınları., Ank. 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.I, k.II, TTK Yayınları, Ank., 1991.
- BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, ist., 1978.
- FESCH, Paul; *Abdülhamid'in Son Günlerinde "İSTANBUL"*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Pera Yayıncılık, İst., 1999.
- GEORGEVICH, Vladan; *Türk Devrimi ve İstikbali*, (Çev. Hulki Demirel), İst., 2005.
- HANİOĞLU, M. Şükrü; "Jön Türkler ve Fransız Düşünce Akımları" *De La Révolution Française Á La Türk Turquie D'Atatürk: La Modernisation Politique et Sociale, Les letters, Les sciences et Les arts.*, İst., Paris, 1990, 173-178
- HANİOĞLU, M. Şükrü; *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İst. 1985.
- HOBSBAWM, Eric; *Devrim Çağı: 1789-1848*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost yayınları, Ank., 1998.
- KANSU, Aykut; *1908 Devrimi*, (Çev. Arda Erbal), İst., 1995.
- KAYALI, Hasan; *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. Türkân Yöney), Tarih Vakfı yurt yayınları, İst., 1998.
- KURAN, Ahmet Bedevi; *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İst. 2000.
- LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ank., 1991.
- MARDİN, Şerif; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim yayınları, İst, 1989.
- OKYAR, Osman; "Fransız Devrimcileri ve İttihatçılar", *De La Révolution Française Á La Türk Turquie D'Atatürk: La Modernisation Politique et Sociale, Les Letters, Les Sciences et Les Arts.*, İst., Paris, 1990, s. 179-189.
- PARKER, David; "Devrimle İlişkin Yaklaşımlar", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991*, (Der. David Parker), (Çev.Kemal İnal), Dost yayınları, Ank., 2003, s. 13-29.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç; *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, (Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınları, Ank., 1974.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev..Nuran Ülken), Sander yayınları, İst, 1972.
- REYHAN, Cenk; *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin (1877-1948)*, Ank., 2008. (Yayımlanacak Kitap)

Gözi

Akademik
Bakış
137
Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

SKOCPOL, Theda; *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaş-
tırılmalı Bir Çözümlemesi*, (Çev. S. Erdem Türközü), İmge yayınları, Ank., 2004.

TANÖR, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa Yayınları, İst.,
1996.

Terakki; sy. 17.

TILLY, Charles; *Avrupada Devrimler (1492-1992)*, (Çev. Özden Arıkan), İmge Ya-
yınları, İst., 1995.

TUNAYA, Tarık Zafer; *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Ki-
tabevi Yayınları, İst., 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer; *Hürriyetin İlanı*, Arba Yayınları, İst., 1996.

TURFAN, M. Naim; *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*,
(Çev. Mehmet Moralı), Alkım Yayınları, İst., 2005.

ZUCHER, Eric J.; "The Influence of the French Radical Party on Young Turk
Political Thinking", *De La Révolution Française Á La Turk Turquie D'Atatürk: La mo-
dernisation plitique et sociale, les letters, les sciences et les arts.*, İst., Paris, 1990.,
s.197-203.

görsel

Akademik
Bakış

138

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008